سيوهڻ پنهنجي روايتن ۽ رسمن جي روح ۾

SPRITUALITY OF SEHWAN IN ITS CUSTOMS & TRADITIONS

Noor Muhammad Shah
Lecturer, Department of Sindhi, University of Sindh.

ABSTRACT

This paper has been written to trace out the spiritual facts from the customs & traditions of the oldest historical city of Sindh ***Sehwan Sharif***. Sehwan is the city of Saints, therefore has its rich spiritual traditions, which are being celebrated through the centuries, but now with the dead soul. The Saint of Saints in Sehwan is the Qalandar Lal Shahbaz, all the spiritual traditions through the historical process are merged in his celebrations systematically. This study focuses specially on the celebration system of Qalandar Lal Shahbaz to unravel the spirituality of Sehwan and Sindh.

شهر ٻاهران قلندر جي سوني گنبذ تي نظر پوڻ سان يا ڪافر ڪوٽ تي بيهي شام جو شهر سيوهڻ ڏانهن نهارڻ سان، تاريخ جي بي ڪرار روح مٿي جيڪي ڪيفيتون رچن ۽ نچن ٿيون، تن جا رنگ ۽ انگ اڻ لکا هجن ٿا، جن کي بيان نٿو ڪري سگهجي. سيوهڻ جي گهٽين ۾ گهمندي ماڻهو جڻ تاريخ جي روح جي عجائب گهر ۾ وڃائجي وڃي ٿو. شهر ۾ فقيرن ۽ ملنگن کي ڏسي، ڪافين ۾ جهاتيون پائي نهاري، قلندر جي دربار ۾ درد وندن جون دانهون، پُڪارون، سينون ۽ نغارا ٻڌي، نئين علم هيڻان شام جو مريضن، فقيرن ۽ سڪائڻ وارن کي ڏسي، سون جي دروازي ۾ اميدن جا ڪرف ڪڙيل ۽ پئسا اڇليل ڏسي، ڌمال تي بي خوديءَ ۽ مستيءَ جو رقص ڏسي، قلندري ايوان مان آسمان ڏانهن نهاري ٿڌو ساهہ نڪري وڃي ٿو. پراڻي علم جي اوچائيءَ ۽ اُن جي ريٽي لال جهنڊي جي لهرن ۾ نهاري، هيٺ ماتم جو منظر ڏسي دل روئي پوي ٿي. رجبيءَ جي هڪ رات لاءِ ماڻهن جا انبوهہ ۽ اُنهن جي ڳچين ۾ ڳاڙها پيلا ڳانا ڏسي، هر عيد تي هِتي ماڻهن جي آمد ڏسي، شهر ۾ لال جا نعرا ٻڌي، ميلي ۾ ملتان جي ملنگن ۽ پنجاب جي عوام جي اُتل ڏسي، چوٽنيءَ تي چوڦيرا، ٺڪرين تي پٿر چٽائي ۽ جبل ۾ ٻوڙون ٻڪون-- غريبن جو هِتي هي هج ڏسي، لنواريءَ واري کي ياد ڪري، سوني گنبذ ڏي نهاري، سنڌڙي سنياري، ڳوڙها ڪري پون ٿا.

سيوهڻ جي اڀرندي ۾ سنڌو درياءُ ساڻي ساهہ سان واريءَ تان وهندو ڏسجي رهيو آهي. سج جي تاءَ تي پگهرجندڙ برف جو اُهو صاف ۽ چلڪو پاڻي، پنهنجو سارو ست ۽ سونهن اصل کان حيات کي ارپي، مٽي ۽ ميدانن تان ليٽڙبو، جيوت جي جياپي لاءِ ڪاڌ پيت جي پورت ڪندو، اڄڪلهہ هتان سينواريل ميرانجهڙي صورت سان، سائيءَ جي مريض واري حالت ۾، سمنڊ ڏانهن وهندو وڃي رهيو آهي. پر هن حال ۾ سندس فطري پنڌ پورو ٿيڻ يا مقصد کي ملڻ وارو ارادو اڌ ۾ رهجي وڃي ٿو ۽ ڄامشوري واري واريءَ ۾ ئي اُن جا پساهہ پورا ٿين ٿا.

سيوهڻ جي اولهندي ۾ ايشيا جي اُها وڏي سحرائي ڊنڊ منڇر آهي، جنهن ۾ جڏهن جبلن مٿان ڪڪرن منجهان ڪريل پاڻي، نئين جي صورت ۾ لهي اچي پوندو آهي تہ ڪائنات جي پولار منجهان وحدت لا وجود جو نغمو وڄڻ لڳندو آهي--جنهن تي ماڻهوءَ مان انا جي انڌ، مايا جي موهہ، حسد جي هَچا ۽ ظلم جي زور جا هٺ هٽي ويندا آهن. ماڻهو هوا کان هلڪو، صبح جي هير جهڙو ٿي، سهڻي سدوري ارادي سان، سڳنڌ جو گهورو بڻجي، خوشبوءِ ۽ خير ورهائيندو وتندو آهي. تاريخ جي هن مصنوعي ۽ منافق دؤر ۾ ڪڪر تي ڪي ئي وسن ٿا، پرجي گڏجي نيئون بہ ڪي ئي لهن لٿيون، پر پوءِ بہ منڇر ۾ پيل سم نالي واري زهريلي پاڻيءَ جو رڳو سائو رنگ بہ بدلجي نہ سگهيو آهي. اجا ڪي نيئون اوراڇن، جيڪي مصنوعيت ۽ منافقيءَ جا عالمي بند پيجي، اقتصادي عذاب ۾ ونجي ويل، هن سحرا سڀيءَ جي سائيءَ کي، جا هر بيماري ۽ برائيءَ جي ماءُ آهي، دنيا سڀيءَ جي رڳن مان نهوڙي نين. پر اڄ حق، صداقت ۽ سچ کي-- ناحق، ڪوڙ ۽ منافقيءَ عاجز بڻائي رکيو آهي. مذهب، سياست ۽ ماڻهپي جي نالي ۾ منافقيءَ جو سارو ٻهروپ رچايل آهي. اڄ ڪڪر ماڻهپي جا-- حق، صداقت ۽ سچ جا، مصنوعيت پنڇر ڪيو ٿي ڇڏي. ان طرح فطري فيض ۽ سخا، خير ۽ خوشيءَ جا دربند ڪيا ويا آهن. منڇر ۾ بہ سم نالي جو سائو پليد زهر گڏيو ويو آهي، تڏهن مڇيون بہ مري ويون آهن، مهاڻا مهانگائيءَ سوڙها ڪيا آهن، نڪو آب نہ ان آهي، زمينون غيرآباد آهن، بيمارين ۽ بڇڙاين باهہ ڀڙڪائي ڇڏي آهي، مال ۽ ماڻهن جو جيئڻ جٺ آهي، پر ڪنهن کي دانهن ڏجي؟ هيءَ تہ بي دادي نگري سڏجي ٿي، داد وارو تہ بي نياز آهي! تنهنڪري استاد بخاريءَ چيو آهي:

يزدان بي نياز آ، شيطان بي لحاظ آ،
انسان تي اپاريو، انسان ۾ اورانيو.

سيوهڻ جي ڏکڻ ۾ لکيءَ وارو اهو بي فيض جبل آهي، جتي ايمان جو اجايل شاهه صدر دفن آهي.

سيوهڻ جي اتر ۾ درياءَ جي ڪنڌيءَ سان ڪنداهه نالي اهو ٻيلو آهي، جتي سڪ جو معصوم مسافر پير وڃائي ٿو ۽ ڪانئس ڌاڙيل غلام حسين واڍو الهه تلهه ئي ڦري وڃي ٿو. اتي سڪ سڏڪي ٿي پئي ۽ فيض جي لفظن ۾:

اب کيا ديکهين راه تمهاري
بيت چلي هي رات

سنڌ جي صوفين هن سڏڪيل سڪ کي ڪثرت مذاهب پويان بنيادي وحدت جي تصور ۾ هيئن سرچايو آهي:

جهنگ وڃي ٻڻ ٿيو، لٿي چورن لڪ،
سڄڻ آهي سامهون، پويان ٻيني سڪ.

سيوهڻ جي جيءَ اندر جهاتيون

مهراڻ، منڇر، ڪُنداهه ۽ لکي جبل واري هن زندگيءَ جي چوواٽي تي، تاريخ جي هن قديم شو آستان جي دڙي واري شهر جي لاهين چاڙهين وارين سوڙهين گهٽين ۾ هلندي، قديم سنڌ جي روح لتاڙجڻ جو احساس ٿئي ٿو. اچو ته هن شهر جي نانءَ مٿان تاريخ جو ڪريل لٽ لاهي، سيوهڻ جي جيءَ اندر جهاتي پائڻ جي ڪوشش ڪريون.

ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ جي تحقيق موجب:

اُهي آريا، جي پنهنجي وڏي ڏاڏي جي نالي پنيان 'شوي آريا' سڏبا هئا سي شوديتا جا ٻه پوڄاري هئا. اُهي سيوهڻ ۽ ان جي پسگردائيءَ ۾ رهندا هئا ۽ سيوهڻ کي اُهو نالو انهن ڏنو. مقامي ماڻهو اڄ ٻه 'شو' جي ميلي کي 'سو' جو ميلو سڏين ٿا. اُهو ڏيکاري ٿو ته 'سو-استان' بدلجي 'شواستان' يا 'سيوستان' ٿيو، جو هينئر 'سيوهڻ' سڏجي ٿو.(1)

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سنڌي لغات ۾ لفظ 'شو' جون هي معنائون لکيون آهن:

شِوَ: صفت: ڀلارو، ٻختاور، نصيبدار، واڌارو ڪندڙ، خوش. لغوي معنيٰ ۾: مخلوق کي فنا ڪندڙ، ناس ڪندڙ، برباد ڪندڙ. (اسم

خاص) هندن جي ٽن ديوتائن مان هڪ جو نالو. (جو مارڻ جي قدرت رکي ٿو ۽ سڀ کان گهڻي ان جي پوڄا ڪئي ويندي آهي.)

شو / شوون: ٻڙي، واپارين جي اصطلاح ۾ ڪجهه ٻه نه (2)

هن لفظ جي انهن ٽنهي صورتن جي معنيٰ گڏي جيڪڏهن لفظ جي مڪمل مراد وٺبي ته اُها علم رياضيءَ جي علامتن ۾ هيئن لکي سگهبي: + x - = - ان جي لفظي مراد وٺي سگهجي ٿي: جياپي ۽ موت جي نفيءَ جو فاعل نفي؛ جنهن کي صوفين جي عاشقاڻي اصطلاح ۾ ڪاسائي سڏيو ويو آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام ۾ سر ڪلياڻ جو غاضب فاعل استعارو اِهو ئي آهي.

ڪُهن تان ڪرلهن، ڪرلهن تان ڪُهن،
سيئي ماءِ مُهن، سي ئي راحت روح جي.

ڪُهن ۽ ڪوٺين، اِيءَ پر سندي سڄڻين،
سوريءَ چاڙهيو سپرين، ڏنپ ڏيهاڙي ڏين،
وينا ورهه وٺين، آءٌ واڍوڙيا وِهاءِ تون.

شو جي مٿين حقيقت، اسان کي سيوهڻ جي اُن قديم ڪهاوت ڏانهن وٺي هلي ٿي، جنهن موجب:

قديم دؤر ۾ هتي انود نالي هڪ ڪاسائي رهندو هو، جنهن کي هتي هڪ گهري اونهين کڏ هئي. انود انسان ڪهڻ جو ڪسبي ڪاسائي هو، هو ماڻهوءَ کي ڪهي ان جا هڏا ۽ رت انهيءَ کڏ ۾ اڇليندو هو ۽ گوشت وڪڻي ڇڏيندو هو.

هن ڪهاوت ۾ شو جو فاعل مستعار آهي ۽ ان جو مفعول پنهنجي ٻٽي فطري حقيقت، يعني حياتيءَ ۽ موت جي مظهر ۾، مادي صورت اندر، اسان کي ستين صدي هجري وقت جي، قلندر جي آمد سان منسوب، بودلي نالي هڪ عاشق فقير جي قصي ۾ لڀي ٿو. روايت موجب:

بودلي نالي هڪ عاشق فقير، قلندر جي هدايت تي اڳواٽ سيوهڻ پڳو هو ۽ هتي مرشد قلندر جي اچڻ جي اوسيئڙي ۾، آجيان خاطر سيوهڻ جون گهٽيون ڳليون، پنهنجي ڏاڙهيءَ سان پيو ٻهاريندو هو. طويل انتظار کانپوءِ نيٺ هڪ ڏينهن هو گوشت وٺڻ خاطر ڪاسائيءَ وٽ ويو هو. انود ڪاسائيءَ ڪيس

کُهي وکٽي چڙهيو. بودلي جو گوشت شهر جي چلهن تي وجي چڙهيو. جڏهن عاشق انهيءَ حال کي وجي رسيو، تہ پوءِ دير ڪري آيل قلندر کيس شهر ۾ نہ ڏسي سڏڻ لڳو. پهرئين سڏ تي بودلي جون ٻوٽيون ڪڙهاين ۾ ڦٿڪڻ لڳيون، ٻئي سڏ تي هو اٿيو ۽ ٽئين سڏ تي لال جسم ساڻ قلندر يار اڳيان اچي پڳو هو.

قلندر کي بودلي جي اِها سيوهاڻي سُهائي-- فنا ۽ حضور جي توحيد واري لالائي صورت، جنهن ۾ ايثار ۽ احتجاج، ڪمال ۽ زوال هڪ جاءِ هو، وڻي وئي. پاڻ سلوڪ جو وڏيڪ سيلاني سفر ختم ڪري، هن مٽيءَ کي مسڪن بڻائي، عشق جي هن روايت جو امين بڻجي ويهي رهيو. حضرت عثمان مرونديءَ، قلندري تہ پاڻ سان آزربائيجان مان آندي هئي، پر هو لالڻ سائين سيوهڻ ۽ سنڌڙيءَ ۾ بڻيو هو.

علامہ غلام مصطفيٰ قاسمي لکن ٿا:

> اسلامي تصوف ۾ حب الاهي جي خيال کان ٽي مدرسا ۽ اسڪول ٿي گذريا آهن. پهريون مدرسو آهي بايزيد بسطاميءَ جو بسطام ۾ هن جو نالو طيفور بن عيسيٰ هو ۽ ڪنيت بايزيد. جنيد بغداديءَ کان عمر ۾ وڏو هو ۽ اصفياءَ ۾ پهريون قلندر ۽ ملامتي هو. وحدت وجود ۾ هن جو استاد ابوعلي سنڌي هو. سنڌ سان هن نسبت ڪري هن پنهنجو داماد بہ علامہ دبيلي صوفي سنڌيءَ کي بنايو. حضرت قلندر شهباز جو قلندريت ۾ سلسلو اُن سان ملي ٿو.(3)

سيوهڻ جي ثقافتي تاريخ جي پيڙهہ انود ڪاسائيءَ واري انهيءَ اونهين کڏ تي آهي، جنهن جا اڄ مٽ نشان شهر جي دل تي اڄ بہ اڪريل لڀن ٿا ۽ ٻيو اهو صوفياڻي اصطلاح وارو ڪافر ڪوٽ آهي، جنهن کي عرف عام ۾ سيوهڻ جو قلعو سڏجي ٿو، سو هن شهر کي تاريخ جو ڏنل ڏاج آهي. انود ڪاسائيءَ جي کڏ، ڪلاسيڪل استعارو آهي. هيءَ دنيا سڄي انود ڪاسائيءَ جي کڏ آهي، جتي راهہ حق جا طالب و صل کان اڳ ڪُنا وجن ٿا. محبوب ازليءَ جي اها ڪاسائيءَ واري ڪار جنهن لاءِ لطيف سائينءَ چيو تہ:

ڪاتيءَ ڪونهين ڏوهہ، ڳن وڍيندڙ هٿ ۾،
پسيو پر عجيب جي، لڇيو وجي لوهہ،
عاشقن اندوهہ، سدا معشوقن جو.

سيوهڻ عاشقن جي ايثار ۽ خون جي فرياد جي روايت جو شهر آهي. انود ڪاسائيءَ واري اونهين کڏ اندر عاشقن جي خون مان نپوڙيل لال جهنڊو، قلندر جي پراڻي علم جي اوچي انگاس تي چڙهيل آهي، جيڪو آسمان تي طالب جي خون جو ثبوت ڏئي فرياد پيش ڪري رهيو آهي. فرياد جو اهو عَلم شايد انصاف واري ڏينهن تائين چڙهيل رهندو.

سيوهڻ جي روايتن ۽ رسمن تي غور ڪجي ٿو تہ انهن جي اندر ڪلاسيڪل عشق جي سمورن عنصرن جو باريڪ رنگن ۾ انضمام نظر اچي ٿو، پر سيني تي غالب رنگ لال آهي. سيوهڻ ان لال رنگ جي روايت جو امين آهي. هونئن تہ ڳاڙهو، پيلو، سائو ۽ ڪارو سڀ ڪلاسيڪل رنگ آهن ۽ ايشيا سڄيءَ جي شاعريءَ ۾ مستعار آهن. سيوهڻ ۾ بہ ماڻهو انهن سيني رنگن ۾ عقيدت جا هار ڳانا جوڙي ڳچين ۾ پائين ٿا ۽ ملنگ پنهنجين ٽوپين ۾ انهن رنگن جي وحدت سڀي پائين ٿا، پر انود ڪاسائيءَ واري عاشقن جي لال خون واري اصل اونهين کڏ سيوهڻ ۾ ئي آهي، جنهن جو ريج ايشيا سڄيءَ ۾ آهي:

رت جي بوءِ پٽن ۾ آهي، ڌرتي آ شمشان قلندر

لال رنگ ۾ شهادت ۽ ڪمال مستعار آهي، جنهن ۾ خون ۽ ڪٿوري، فنا ۽ بقا، اقرار ۽ انڪار، عمل ۽ اميد هڪ جاءِ آهي- جدانہ آهي. اهڙي فنا ۽ حضور جي توحيد- دنيا جي ٻئي ڪنهن رنگ ۾ نہ آهي. هڪڙي روايت موجب بايزيد بسطاميءَ چيو تہ:

> ابو علي سنڌيءَ کان مون ”فنا ۽ توحيد“ جو علم سکيو ۽ ابو عليءَ مون کان ”الحمد ۽ قل هو الله احد“ جي تفسير معلوم ڪئي.(4)

گيڙو رنگ بيماري ۽ ضعيفيءَ جي علامت آهي، جنهن ۾ مريض کي علاج جي حاجت هجي ٿي، جو ان کي اجا ساهہ جو سانگو هجي ٿو، قريب المرگ حالت ۾ هو موت ڏسي روئي ٿو، جيءَ دان لاءِ ليلائي ٿو، پر ڳاڙهي رنگ جي روايت جو امين لال لطيف چوي ٿو:

سر ساهہ سين سين، جيئڻ گوشي جاءُ،
مرڻ مون سيئن آءُ، پنيءَ توءِ پنڌ ڪريان.

سائو رنگ عقيدي ۽ عمل جو آهي، جيڪو مذهبن ۽ شريعت وارن جو آهي. ڪارو رنگ عقيدي ۽ عمل جي نراسائي تي ورهہ ۽ وڇوڙي جي احتجاج جي روايتن وارن جو آهي.

قلندرَ احتجاج جي هڪڙي پنهنجي روايت جا عالي امام بڻيا، هو راهه رسم سڀ ڇڏي، گناهه ثواب کان مٿي رهي، لوڪ لڄ، مال مڏ ۽ لئي لذت کي ڇڏي، ڏاڙهي، مڇون ۽ ڀرون کوڙائي، الفي پهري، ڪڙاڪولابا ڪاراين ۾ پائي، ڪنٺ ڪنڌ ۾ وجهي، جسو زنجيرن ۾ مٿي کان پيرن تائين پوئي، گهنگهرو پيرن ۾ پائي، رلي ڪلهي تي رکي-- اهڙيءَ طرح فطرت ۽ تاريخ جي جبر ۾ فرد جي روح جو پورو بت بڻجي، بي خوديءَ جو ناچ شروع ڪري ڇڏين ٿا:

آهن قلندر روز شب، پنهنجي خوديءَ ۾ خود غرق،
حاجت نہ صوم صلوات دي، خواهش نہ حج زڪوات دي،
چاهت نہ ذات صفات دي، هڪ شان وحدت جي ۾ غرق.

سچ جي تاءَ تي بصيرت جي اک جيئن ئي کلي ٿي تہ انسان کي پهرئين نظر ۾ پنهنجو وجود عمل جي بنياد تي بيٺل نظر اچي ٿو. سماج ۾ فرد جي وجود جي حيثيت ۽ وقعت، توڙي تاويلي طور زندگيءَ جي حق ۽ حسن جي حقيقت جو بنياد بہ عمل تي نظر اچي ٿو. عمل بابت اهو تصور رواجي ۽ عقيدي جي صورت ۾ هجي ٿو. ماڻهو جڏهن رواج ۽ عقيدي جون عادتون ۽ حجاب ٽوڙي نظر ڪري ٿو تہ ڪيس ساري سچ نظر اچي ٿي. اهو ڏسندي شاهه لطيف چيو هو:

گولي پيچ گناهه کان، ڪونهي مول ثواب

يعني گناهه تہ ڪنهن بہ صورت ۾ روا نہ آهي جو اهو نسورو ئي نقصان آهي، ان ۾ ڪو نفعو ڪونهي. پر ماريو انهيءَ حقيقت اٿئون تہ ثواب ۾ ئي ڪو ثمر ڪٿي آهي؟! پوءِ چيائين تہ:

حقيقت هن حال جي جي ظاهر ڪريان ذري،
لڳي ماٺ مرن ڪي، ڏونگر پون ڏري،
وجن وڻ ٻري، اوپر اپري ڪونہ ڪي.

هيءَ انساني انا، عقيدي ۽ عمل جي بي ثباتي، جنهن کان اڳي فرد تي معاشرتي انا جي بي ثباتي ثابت هوندي آهي ۽ سماجي مصلحت خاطر اصلاح عمل جي عاجزيءَ کان پوءِ فرد تي جيڪو حال تاري ٿئي ٿو، سو اهو بي خودي ۽ مدهوشيءَ وارو ئي هجي ٿو.

گناهه ۽ ثواب، جزا ۽ سزا جا قدر عمل جي اصلاح واسطي مروج ٿيا پر پوءِ وبال جان ۽ عذاب اعمال ثابت ٿيا. امر غيب واري هدايت ۽ تعليم تي عقيدو ۽ اخلاق- شريعت، طريقت، رياضت، رهبانيت، ڪشف ۽ معرفت جا حيلا ۽ حاجتون هلائڻ سان بہ جي حاصل نٿي تہ پوءِ فرد پنهنجو احتجاج نهايت درد ڀرئي حال ۾ ظاهر ڪري ٿو. فطرت ۽ تاريخ جي جبر جو ٻهروپ پڌرو ڪندڙ تاريخ جي ان ڪردار تي نالو 'قلندر' پيو.
مولانا قاسمي صاحب لکي ٿو تہ:

> قلندري طريقو حضرت سيد جمال مجرد کان شروع ٿيو جيڪو وڏو عالم ۽ فاضل هو ۽ ڪيترو وقت مصر ۾ مفتي ٿي رهيو، ڪيس مصر جا ماڻهو "ڪتب خانهٔ روان" (موبائيل لئبرري) چوندا هئا. هن کان جيڪو بہ مسئلو پڇيو ويندو هو، هو ان جا جواب نہ پهہ ڏيندو هو ۽ ڪو بہ ڪتاب ڪونہ ڏسندو هو. اوچتو مٿس اهڙو جذبو ۽ حال تاري ٿيو جو ڏاڙهي، مڇون ۽ ڀرون ڪوڙائي قبرستان ڏانهن هليو ويو ۽ هڪ چادر ويڙهي قبلہ ڏانهن منهن ڪري حيرت زده ۽ ديوانہ وار آسمان ڏانهن نظر ڄمائي ويهي رهيو. جمال مجرد کان پوءِ جيڪو سندس جاءِ نشين ٿيو تنهن پنهنجي ڏاڙهي مڇون ۽ ڀرون ڪوڙائي اهو ئي لباس ۽ صورت اختيار ڪئي.(4)

توڙي جو: "هرڪہ سرمي تراشد، قلندر نہ باشد." (هر ڪوئي مٿو ڪوڙائي قلندر ڪو نٿو ٿي پوي) پر رسمي قلندري طريقت اها ئي آهي.

قلندر وجود جي ٽن بنيادي جبلتن جو عملي ۽ علامتي احتجاج ڪن ٿا. منهنجيءَ نظر ۾ اُهي ٽي بنيادي جبلتون جن تي ماڻهوءَ جي وجود جو آڌار هجي ٿو سي هي آهن: (1) عزت نفس (2) پيٽ (3) جنس.

قلندر انهن ٽنهي جبلتن سان جيئڻ خلاف عملي ۽ علامتي طور تعلق منقطع ڪن ٿا. چون ٿا تہ انسان فقط ايتري لاءِ ئي تجُ چو پيدا ٿيو آهي؟!

1- عزت نفس جي رواجي گهرجن سان تہ هو ڳالهائين ئي ڪونہ ٿا، تن کان تہ گهڻو ۽ قطعي بي نياز رهن ٿا. پر هو عرفان نفس جي پارسائي، نيڪي ۽ شرافت کان مٿي وڃي- بي پرواهيءَ ۽ بي نيازيءَ سان، ان کي نيچ ڪن ٿا. هو وندر واري صورت جو بي پاڙو پولو پرم پيجي، نيڪن ۽ شريفن واري شڪل ۽ شبيهہ جي ظاهري صورت ئي ميساري، پارسائي ۽ پاڪائيءَ جا پاڙا ڇڏي،

گنهگارن ۽ غريبن سان اوڏو اڏي، گناهه کي تہ کڏ ۾ چڙي، ثواب جائي ليڪا لنگهي، اعليٰ ۽ ادنيٰ جا امتياز اورانگهي، وجي رقص تي ئي ريجهه ڪن ٿا.

2- پيٽ لاءِ ئي ويهي لوڙين ۽ لوچين بہ ڪونہ ٿا. پيٽ ڪتي لاءِ ئي جي جيئڻو ٿيو تہ پوءِ چو نہ ان جانور وانگر در در تان گرهه ڪٽي بول پرجي! هو ان طرح پنهنجو پاڻ کي ان جانور جي حال ۾ پائين ٿا، جنهن جو مقدر پيٽ لاءِ لٺيون پٿر جهلڻ ئي هجي ٿو.

3- شاديون ڪونہ ڪيائون، هميشہ لانگوٽا پائي پئي هليا. سيوهڻ ۾ ستي جتيءَ جي روايت آهي. ڪنهن زماني ۾ هتي هڪڙي عورت ننگي گهمندي هئي، چوندي هئي هتي ڪوئي مرد نہ آهي. حضرت قلندر شهباز ۽ جمن جتي ستيءَ سميت سيوهڻ جا سيئي سالڪ ستروارا سڏجن ٿا.

ڊاڪٽر درشهوار سيد لکيو آهي تہ:

> قلندر جي معنيٰ آهي روحانيت يا Spirituality ۾ غرق اُهو شخص جيڪو تمام سماجي ۽ معاشرتي قائدن قانونن کان آزاد هجي. جنهن تمام Inhibition ۽ Taboos ترڪ ڪري ڇڏيا هجن. يعني تارڪ دنيا شخص جنهن جو تعلق قادر مطلق سان هجي ۽ خالق حقيقي جي عظمت، جمال، فڪر ۽ ذڪر ۾ ايترو غرق هجي جنهن کي دنيا جي ڪا پرواهه نہ هجي.
>
> قلندر سماجي ۽ اخلاقياتي پهلوءَ جي پابندين جي بہ پرواهه نہ ڪندو آهي، هو آزاد زندگي گذارڻ جو عادي آهي. عشق خداونديءَ جي نشي ۾ مست هوندو آهي. هن جو دنيا سان ڪو تعلق نہ آهي. مخلوق ۽ سماجي قائدن قانونن جي بہ هن کي ڪاڻ ڪانہ آهي.
>
> قلندرن جا ٻہ قسم هوندا آهن، جن ۾ هڪ کي قلندري چوندا آهن، ٻين کي ملامتي. حضرت ابو حفس عمر بن عبدالله السهروردي مطابق ملامتي صوفي اُهو آهي جيڪو پنهنجي خوبين جي نمائش نہ ڪري ۽ خامين جي پرده پوشي نہ ڪري. هو ڪنهن کان بہ خوف نٿو ڪائي ۽ نہ ڪنهن ٻئي جي خامين تي تنقيد ٿو ڪري. هن جي زندگيءَ جو محور صرف ۽ صرف الله ۽ الله جي محبت آهي.

ملامتي صوفيءَ جي خصوصيت اِها آهي تہ هن جو ظاهر، هن جي باطن کي لڪائي ٿو. هو صوفين جيئن روحاني مرتبي يا نيڪ اعمالن جو خواهشمند ڪونہ آهي. چاهي هو ڪيترو بہ باڪمال شخص چو نہ هجي پر هُن جي ڳالهين مان اُها جهلڪ نظر ڪانہ ايندي. پر اُن جي ابتڙ هو پنهنجو پاڻ تي ملامت ڪندا آهن ۽ ڄاڻي ٻجهي اهڙيون حرڪتون ڪندا آهن، جنهن جي ڪري ماڻهو مٿن ملامت ڪندا آهن.

قلندر شهباز لاءِ بہ اهو مشهور آهي تہ پاڻ سماج ۽ معاشري جي پرواهه نہ ڪندا هئا، ۽ سندن ظاهر باطن جي ابتڙ هوندو هو، جنهن ڪري کين ملامتي صوفي يا قلندر چئي سگهجي ٿو.(5)

قلندر شهباز جو سيوهڻ ۾ رهڻ جو مقصد

حيدري قلندر حضرت عثمان مرونديءَ جو سنڌ ۾ سيوهڻ ۾ اچڻ جو سبب ۽ هتي سڪونيت اختيار ڪرڻ جو مقصد- ملان، مشائخ ۽ درگاهي اديب ئي نہ پر فقراءُ ۽ ملنگ بہ هيسيتائين هڪ ئي ٻڌائيندا اچن ٿا تہ: حضرت قلندر شهباز هڪ مذهبي مبلغ ۽ معلم جي حيثيت ۾ هن گنهگار شهر ۽ ديس ۾ عقيدي ۽ اصلاح عمل جو مشن کڻي آيو هو، جنهن جي تڪميل هتي رهي ڪئي اٿن. حضرت عثمان مرونديءَ جو جيڪڏهن مشن اهو ئي هجي ها تہ پوءِ ان وقت پنهنجو وطن ڇڏي هيڏانهن اچن ئي ڪونہ ها. ڇو تہ اهڙي ڪم جي سڀ کان وڏيڪ حاجت انهيءَ وقت جي تاريخ سندن وطن ۾ ئي ڏسي رهي آهي، جتي مسلمانن جي رت جو درياءُ وهي رهيو هو. مولانا قاسمي صاحب خود لکي ٿو:

> هجري ڇهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۽ ستين صدي جي ابتدا مسلمان حڪومتن لاءِ اهو منحوس دؤر گذريو آهي، جنهن ۾ تاتاري فوجن کين نهوڙي ڇڏيو. لکين ڪتاب ساڙيا ويا، مدرسن ۽ عالمن کي ختم ڪيو ويو. دجلہ درياءُ مسلمانن جي رت سان سرخ ٿي ويو. خوارزم جي وڏي مملڪت اسلاميءَ جي تباهيءَ سان گڏ بغداد جي سون سالن جي خلافت عباسيہ کي بہ نهوڙي ناس ڪيو ويو. افسوس تہ اهو آهي تہ مسلمانن جي هن تباهيءَ ۾ خود ڪن مسلم عالمن وڏو ڪردار ادا ڪيو ۽ مخبري ڪري تاتاري فوجن کي مسلمانن تي حملي ڪرڻ لاءِ تيار ڪيو ويو. تاريخ ۾ اهو دؤر مسلمانن لاءِ عام طرح ۽

> مسلمان عالمن ۽ مشائخن لاءِ خاص طرح تباهيءَ جو دؤر ڳڻيو ويو آهي. سوين ديني عالم ۽ روحاني مشائخ تاتاري ظالمن جي تراين جو لقمہ اجل بڻجي ويا ۽ ڪيترائي عالم ۽ درويش پنهنجي ديس کي خيرباد چئي حجرت ڪرڻ تي مجبور ٿي ويا. اسان جو سيوهاڻي شهباز مخدوم حضرت عثمان مروندي تاتارين جي ڪاهن ۽ ظلمن کان مجبور ٿي پنهنجو وطن مروند/آزربائجان ڇڏي اچي برصغير پاڪ و هند ۾ مقيم ٿيو.

مولانا صاحب وڌيڪ لکن ٿا:

> مسلمانن جي پاڻ ۾ اختلافن سبب عالم اسلام ۾ ملت جو اتحاد ختم ٿيڻ لڳو، آزربائيجان علائقي ۾ مذهبي ڇڪتاڻ، سياسي ڪشيدگي ۽ تاتاري ظلمن سببان، حضرت شيخ مروندي پنهنجي جنم ڀوميءَ کي الوداع ڪري سياحت ۽ علم عقلي ۽ نقليءَ جو اڃياس ڪندي سنڌ هند ولايت ڏانهن روانو ٿيو.

مٿين تاريخي حقيقت نہ صرف قلندر جو سنڌ ۾ آمد جو سبب ڏسي رهي آهي، پر ان جي بہ عڪاسي ڪري ٿي پئي جن حالتن جي پيٽ مان شهباز قلندر جي شان واري تاريخي شخصيت اڀري آئي هئي. اهڙي ڪيفيت ۾ قلندر جڏهن سنڌ ۾ سيوهڻ پهچو تہ هتي فنا ۽ حضور جي توحيد واري روايت کان متاثر ٿي رهي پيو، جو انهيءَ روايت سبب هيءَ سر زمين انتهاپسنديءَ جي آڙاھ کان آجي هئي. رواداريءَ ۽ بي خوديءَ واري هِن ديس ۾ ماڻهپو، محبت ۽ مروت مٿين هئي جنهن ڪيس لال بڻائي ڇڏيو.

اسلام جي تاريخ کي ڏسجي ٿو تہ پيغمبر اسلام جي نور ۽ توحيد واري تعليم سندن وفات کان پوءِ نفرت ۽ رتوڇاڻ هيٺ ويندي رهي آهي. وڏن خليفن جي شهادت کانپوءِ، هو پيغمبر اسلام جي ٻچڙن سان ڪربلا جو واقعو ڪري، دنيا جي تاريخ کي قيامت تائين ڪارو ڪري، اڪين ۾ اُهو رت ڀري پڳا جنهن جي انڌ ۽ ملوڪيت جي منڌ ۾ دنيا جون ڪئين قومون ۽ ملڪ تاراج ۽ تباھ ڪري، رت جا درياءَ وهائيندا ويا ۽ اڄ تائين بس نہ ڪئي اٿن. انهن حضرت عثمان مرونديءَ جي وطن جي بہ سار لڌي ۽ پوءِ سنڌ بہ پڳا. قلندر پنهنجي وطن جون اُهي حالتون ڀوڳي، تاريخ جي وڏي مشاهدي بعد پنهنجي وڏيءَ عمر ۾ سنڌ ۾ آيو هو ۽ معلوم ائين ٿو ٿئي تہ هتي جي ڪلاسيڪل روايتن کان متاثر ٿي رهڻ پسند ڪيو هئائون.

هڪ زباني روايت موجب: سيوهڻ ۾ چوٽنيءَ واري ٽڪريءَ تي قلندر شهباز سان سنڌ جي عاشقن ۽ عارفن جي هڪ گڏجاڻي ٿي هئي، جنهن جي ايجنڊا ملنگ هيءَ ٻڌائين ٿا:

> **بي داد نگر تي چرٻٽ راجا جو راڄ هو ۽ ڪافر**
> **ڪوٽ ۾ بودلو ست دفعا ڪٺو هو.**

چرٻٽ راجا ڪو حقيقت ۾ هتي جي تاريخ جو راجا هو يا نہ پر مراد مستعار آهي: انڌ جي عقيدن جي خون خوار وحشي رسمي وبا ۽ ظلم ناحق جو وبال جنهن ايشيا سڄيءَ جي انسانيت جو جيئڻ جنجال بڻايو هو.

باقي ڪافر ڪوٽ تہ اُهو آهي جنهن لاءِ لطيف سائينءَ مارويءَ ۾ چيو:

> ڪيم مهاڙ ملير ڏي، مٿي ڪوٽ چڙهي،
> نت نهاريم ڏيھ ڏي، ڳوڙها پيم ڳڙي،
> نڱي ڪوڪ قلب مان، منجهان روح رڙي،
> ويڙهيچن وري، ڪر نہ لڌي ڪڏهن.

سنڌ جي عاشقن انهيءَ گڏجاڻيءَ ۾ متفق طور فيصلو ڪيو تہ اهو ظلم جو انڌيءَ وارورسمي جنڊ اونڌو ٿيڻ گهرجي. پوءِ چون ٿا تہ سڀني عاشقن گڏجي ڏنڊو ڏئي زور لڳائي اهو رسمي چرخو ئي الٽائي ڇيو: ٿيو قادر قلندر مست لال. اهڙيءَ طرح جڏهن سنڌڙيءَ جي سهائيءَ ۾ قلندري انضمام ٿيو تہ دنيا جي اڊائي قلندرن مان سنڌڙيءَ جي لال شهباز قلندر جي لالائيءَ جو شان ئي پنهنجو نروار ٿيو. ملنگ هن شهر کي ان ڏينهن کان التو ٿيل تصور ڪن ٿا ۽ تڏهن عملي طور هتي سڀ الٽيون رسمون هلن ٿا.

ملنگ انهيءَ چوٽنيءَ کي عدالت جو تخت سڏين ٿا، جنهن جي هيٺان قلندر جي چلي جي جاءِ بہ آهي. اها چوٽنيي عاشقن جي اتحاد ۽ وحدت جي جاءِ ليکجي ٿي، جتي انسان جي ڳچيءَ مان رسمي غلاميءَ جو طوق ٽٽو ۽ ماڻهوءَ کي رواجي غلاميءَ مان نجات جو انصاف پلئہ پيو. چرخو الٽئاڻ کان پوءِ اتي عارفن گڏجي ماني ڪاڌي هئي، تنهن جو تندور اڄ بہ اتي آهي. چوٽنيءَ تي زائرين ۽ طالب سڄو سال چوڦيرا پائين ٿا ۽ هر سال 21 رجب تي فقراءَ جو اجتماع ٿيندو رهي ٿو ۽ ساڳي تندور تي وڏو روٽ پچائي گڏجي ڪاڌو وڃي ٿو. هن رسم جو اهتمام بودلي فقير جو فقراءُ ڪري ٿو. اُهي تن تي ڳاڙهو لباس پهرين ٿا ۽ هر سال اُن رات هتي نئون لال عَلم لڳائين ٿا. هيءَ رات قلندر جي ميلي جي ٻُڪيءَ واري رات سڏجي ٿي.

چون ته حضرت لال شهباز قلندر چوٿينيءَ واري عدالت جي تخت تان لٿو شهر ڏانهن پئي آيو ته واٽ تي چٽو آمراڻي مليس جيڪو شريعت جو صاحب ۽ درويش هو. هو ماڻهن جا گناهه پڌرا ڪندو هو. ڏوهيءَ کي ڪپو پاڻيءَ جو پياريندو هو ۽ جي هو ڏوهاري واقعي هوندو هو ته سندس مقعد مان ڪرڙو ٻاهر نڪري ايندو هو- جنهن سان مٿس ڏوهه ثابت ٿيندو هو. حضرت عثمان مروندي لال کيس چيو ته چٽا ڳالهه ٻڌ: تنهنجي پيڻ شهر ۾ ننگي نچي ٿي پئي، تنهن کي ڪڏهن ڏٺو ٿئي؟ وتين ٿو ماڻهن جا عيب اگهاڙا ڪندو! جن کي خدا نه اگهاڙو ڪيو آهي. چون ٿا ته چٽي آمراڻيءَ وٽ پوءِ سندس پيڻ اڳيان آئي. درويش کيس ڏسي چيو ته هي ڇا آهي؟ هي وٽ ڪپڙا وجي پائي اچ. مائيءَ وراڻيس ته نه نٿي پهريان. درويش هن شهر ۾ ڪوئي مرد نه آهي، تنهنڪري ستر اجايو آهي ۽ تنهنجي نفرت ۽ ڪاوڙ بي سبب آهي. چون ٿا ته انهيءَ کان پوءِ چٽي درويش جي اها مٽي ئي سڪي وئي جيڪا اڄ به سيوهڻ ۾ سندس قبر تي سُڪي رکي آهي. چٽي آمراڻي جي ان پيڻ جي به اُتي ئي ستيءَ جي نالي سان قبر آهي، جتي هاڻي ڪوئي به مرد وڃڻ منع آهي.

قلندر پوءِ سڌو شهر ۾ آيو ۽ ڪنهن مولويءَ جي مدرسي ۾ وڃڻ بجاءِ رنڊين جي پاڙي ۾ وڃي رهي پيو. تاريخ ۾ بغاوت جو ان کان وڏو شايد ڪو مثال هجي. چون ٿا ته قلندر اتي سچ جو وڏو مچ ٻاريو، جنهن جي روشنيءَ ۾ اتي انڌ جو ڪوڙو ڪوئي گنهگار نٽي آيو. هڪ ڏينهن ڪنهن مولويءَ مجال ڪندي قلندر ڏانهن ڪرڙو اماڻيو ته رمضان شروع ٿيو آهي، سو رات روزو رکجو. قلندر اهو ڪرڙو مچ ۾ اڇلي رلي وڃهي سمهي رهيو ۽ سڄو مهينو ئي ستو رهيو. عيد جو چنڊ ڏٺو، ماڻهن وڃي اٿاريس ته سائين چنڊ ڏٺو آهي- عيد ٿي آهي! قلندر ڏيرج سان وراڻيو ته ابا جي عيد ٿي آهي ته اسان جو به ڪرڙو پڪل آهي، ڳڻتيءَ جي ڪائي ڳالهه نه آهي.

قلندر جا ملنگ، عاشقن طرفان انڌير نگري چرٻٽ راجا جو تخت الٽائڻ واري ڏينهن کان، هن شهر کي الٽو تصور ڪن ٿا ۽ الٽي رسم جي احتجاج جو رواج روا رکيو اچن ٿا. هو پنهنجو وجود چرسن ۾ چرخ ڪريو سلفين ۾ سلگايو ٿا هلن. رنڊيون ونيو قلندر جي مينديءَ جا سهرا ٿا ڳائين. ڪافين تي رنڊيون رهائي، راڳ ناچ ڪرائين ٿا. پني پيٽ ڪتي کي ٽڪر وجهن ٿا. ڪپڙا ڪارا، ڳاڙها، پيلا پهرين ٿا. پر هي وجود جون خود سوزي رسمون اهو ئي انڌو عقيدو ٻڌيل آهن جنهن خلاف نفرت جو اظهار ئي قلندري طريقت ٻڌي هئي. تنهن کان سواءِ هي نشي، پٽ ۽ بدعمليءَ جون رسمون ته ايران ۽ آزربائيجان وارن ٽانڊن جو دونهون آهن، سنڌ جي رسم راهه ته صبر، سادگي، ۽ زنده اُميد آهي.

هاڻي ڪجهه سالن کان ضلع جي زور آور انتظاميا جنهن کي ٻيو ته ملنگن جي خودسوزيءَ تي نه ڪو ئي قياس ۽ نه ڪهل آهي، پر هنن جي طريقت وارو راڳ- جنهن ۾ هنن جي جگر چاڪ جي احتجاجي آهه جو آواز هوندو آهي، سو به بند ڪري ڇڏيو آهي.

قلندري طريقت ۾ طالب ٿيڻ جو رسمي طريقو

هن وقت سائين گل محمد شاهه لڪياريءَ جو فرزند سيد مراد شاهه لڪياري قلندري طريقت جو پيشوا ۽ سيوهڻ جي چوڏهن ئي ڪافين جو سردار آهي. وٽن جڏهن به ڪو طالب ٿيڻ لاءِ وڃي ٿو ته طالب جي قبوليت کان پوءِ حجم گهرائي سندس مٿو، مڇون، پرون ۽ ڏاڙهي ڪوڙائي.. الفي پهرائي، لال لانگوٽو ٻڌرائي، ڪنٺ ڪنڌ ۾ پارائي، شهر جي مڱتيءَ بعد ڪيس مهر لڳائي، چاليهن ڏينهن جي چلي جو امر ڪن ٿا. جنهن ۾ چڙ، ڪاوڙ، نفرت، ۽ لڄ منع آهي. چاليهن ڏينهن بعد ملنگ موٽي اچي حاضري ڀري ٿو ته ڪيس چوڏهن ئي ڪافين مان ڪنهن به هڪ تي وڃي ويهڻ جو چون ٿا.

قلندري طريقت جي طالبن جون ڪافيون

سيوهڻ شهر ۾ جيڪي چوڏهن ڪافيون آهن، سي قلندري طريقت جي مختلف مهندار طالبن جي نالن سان منسوب آهن. اهي ڪافيون زائرين لاءِ قلندري مسافر خانہ آهن، جتي ملنگ خدمت واسطي هر وقت موجود هجن ٿا. انهن ڪافين جا پنهنجا پنهنجا راڄ ۽ مريد ٿي ويا آهن، جيڪي جڏهن سڪائون ڪٽي درگاهه تي ايندا آهن ته اچي پنهنجي پنهنجي واسطيدار ڪافين ۾ ٽڪندا آهن ۽ خير خيرات به اتي ئي ورهائين وندين ٿا. ميلي ۾ هي ڪافيون لنگر جون ٻنيون هلائين ٿيون، جنهن جو ثمر ميلي کان اڳ ملنگ وڃي لال جي مريدن وٽان گڏ ڪري ڪٽي آٽي رکندا آهن.

سيوهڻ جي سڀني ڪافين ۾ سڄي ملڪ اندر مشهور پناڻ واري ڪافي آهي، جتي هر روز صبح شام اٽڪٽ لنگر هلي ٿو. جتان نه رڳو مسافر ۽ زائرين پر اڏ کان وڌيڪ سيوهڻ شهر به صبح شام وني کائي ٿو. سڄي اونهاري ۾ ٿڌي پاڻيءَ جون سبيلون هلن ٿيون. شهر کان سواءِ ريلوي اسٽيشن، بس اسٽاپ، اسڪولن ۽ اسپتال تائين پاڻي پهچايو وڃي ٿو. شهرين کي گهرن لاءِ به ٿڌي پاڻيءَ جا ڪولر ڀري ڏنا وڃن ٿا، جنهن جو ڪوئي حد حساب نه هوندو آهي. چون ٿا ته هيءَ پناڻ جي ڪافي به پهريان ٻين جهڙي عام ڪافي هئي. فقير فصلن جي

مد ۾ چٽا، مٽر، مگ جوئر ۽ ڪٽڪ وغيره جي ول وني گڏ ڪندا هئا، جنهن مان اَنُ ڪڍي رکندا هئا، جيڪو ڪافيءَ ۾ لنگر ڪري استعمال ڪندا هئا. نيٺ هڪڙي وقت ڪان هنن چانهن مانيءَ جو محدود هڪ وقتي لنگر عام شروع ڪيو ۽ پوءِ ڪجهه وقت بعد منجهند ۽ رات جي مانيءَ ۾ ڊوڊي، دال، ڪورمي ۽ پلاءَ ڪي به شامل ڪري ڇڏيائون. اِهو لنگر ڪيترن سالن ڪان مستقل طور بغير حساب هلي رهيو آهي. هاڻي اهو خرچ ڪٿان ٿو اچي، ڪير ٿو پئسا ڏئي، ڪنهن ڪي ڪائي ڪل نه آهي ۽ هر ڪوئي حيران آهي. هاڻ هِن ڪافيءَ جي ڪنهن قلعي جيڏي بلڊنگ آهي، جتي قلندر جي مزار ۽ مقبري ڪان وڏيڪ سجايل مزارون ۽ مقبرا آهن. ڏگهين قبرن تي ريشم ۽ بخمل جا پڙ پيل آهن، جن تي ڦول ۽ پئسا سجائي رکيل آهن. اڳي ته اتي مقبرن ۾ ايئرڪنڊيشن به لڳل هئا، جيڪي نه ڄاڻ ته هاڻي ڪهڙي سبب ڪڍي ڇڏيا اٿن. پناڻ جي هن ڪافيءَ جي ڊوڊي ۽ دال جي لنگر تي لنگهڻ واري لوڪ جون تمام ڊگهيون قطارون لڳن ٿيون ۽ پناڻ جو وند اڪٺ هلي ٿو. ان ڪان سواءِ شهر جي آفيسرن ۽ ٺاٺي جي مهمانن لاءِ هن ڪافيءَ مان خاص ڪاڏا ڪٽي پچائڻ جون پچارون به هلن ٿيون. مٿن منشيات مالڪيءَ جا اڻ تصديق افواهه به ٻڌجن ٿا. بهرحال اهو لکين رپين جو هر روز ۽ هميشه هلندڙ حيرت ڀريو خرچ ڏسي قلندري رضا تي ايمان ڪان سواءِ ڳالهه عقل ڪان ٻاهر آهي.

قلندر جي ميلي جون رسمون

چيو وڃي ٿو ته قلندر لعل شهباز جي ساليانې ميلي ۽ ان جي رسمن جو بنياد سن 674هه ۾ سندن وصال جي پهرئين سال ئي سندن وڏي خليفي سيد علي سرمست رکيو هو. ميلي جون سموريون رسمون شاديءَ جي ڪاج جهڙيون آهن ۽ هي ميلو قلندر جي وصال جو جشن تصور ڪري ملهايو وڃي ٿو. اهو به عام مشهور رهيوآهي ته هر سال هندن جي هڪ ڇوڪري قلندر سان پرڻائي وڃي ٿي. مولوين ڪي شايد ڪاوڙ ۽ اعتراض هجي ته شريعت موجب مماتيءَ ۾ شاديون ناجائز ٿين ٿيون ۽ ڳالهه عقل ڪان ئي ٻاهر آهي.

قلندر پنهنجي سڄي حياتي لنگوٽ بند رهيو ۽ هُن پنهنجي غسل واري ملي ڪي ئي اهو لانگوٽو لاهڻ نه ڏنو. روايت موجب: جڏهن غسل وقت ملي لانگوٽي ۾ هٿ وڌو ته قلندر ڪيس فرمايو:

ايا ملا مکن ظاهر، سراسر مردان را

قلندر جي رسمي طريقت جا پيروڪار به اهوئي لانگوٽو رسمي طور ٻڌندا اچن ٿا ۽ ڪي ته جنسي عضون تي لوهه جا ڪڙا چاڙهي ڇڏين ٿا. اهڙي

طريقت جا پوءِ لڳ پنهنجي پيشوا ڪي ڪا ڇوڪري قبر تي پيش ڪرڻ جهڙي حرڪت ڇو ڪندا؟ ڪو هي ملاٽڪي طريقت جا پيروڪار آهن؟! اهڙو ڪم انهن جو عقل ئي ڪري سگهي ٿو، پر جن لاءِ شاهه سائينءَ چيو هجي:

ڪاڪ نه جهليا ڪاپڙي، موهيا نه ڪنهن مال،
جي چورين ڏنا چال، ته به لاهوتي لنگي ويا.

ڪڇي ڪاڇوٽي، نانگن ٻڌي نيهن جي،
جهڙا آيا جڳ ۾، تهڙا ويا موٽي،
تنين جي چوٽي، پورب ٿيندي پڌري.

سيوهڻ ۾ ستي جتيءَ جي روايت رهي آهي، انهيءَ روايت جي رسم طور شايد ڪنهن وقت ڪا ڇوڪري وصل جي اميد جي اهڃاڻ طور ستي ڪري ويهاري ويندي هجي ته اها جدا ڳالهه آهي. خود قلندر ڪي به طالب جي حيثيت ۾ ستيءَ جتيءَ طور ڳڻيو وڃي ٿو، ڇو ته قلندر ڪي به ستر وارو لانگوٽو سدائين ٻڌل هو. پر قلندر ستي جتيءَ جي رسم جي خلاف هو ۽ سندس لانگوٽي جو ستر ان ڪان اُتم هو. ميلي جي رسمن جو رواج به پوين پيدا ڪيو، قلندر پنهنجيءَ منزل تي هر رسم جي ٻنڌڻ ڪان آزاد هو.

اوليائن جا ميلا ۽ اُنهن جون رسمون حقيقت ۾ روحاني وصل جي تمثيل طور ٿين ٿا، انهن جي ڪابه جيئن جو تيئن معنيٰ نه آهي. هر رسم ڪنهن نه ڪنهن روحاني رمز جو اهڃاڻ هوندي آهي. تنهنڪري رسم پلي مقبري اندر اڪيلي ڇوڪري ويهارڻ واري هجي يا مينديءَ ۽ ٻڪيءَ واري هجي ته اُن جي ساڳي سماجي رسم واري معنيٰ وٺڻ غلط آهي. ميلو اصل ۾ عاشق جو خدا سان موت مهل وصل جي اميد جو اهڃاڻ آهي. ميلي واري شادي تنهن طالب جو روحاني وصل آهي، جنهن زندگيءَ جي اُميد جي ڪنوار پنهنجي اندر جي اڻ ڄاتي ۾ سينگاري ويهاري، جا طالب جي جسم جي موت مهل، ڪافر ڪوٺ مان آزاد ٿي، وڃي اڻ ڄاتي پنهونءَ سان وصل جو پاند پائي ٿي ۽ چوي ٿي:

محب مُئيءَ جي گهر آيو،
ميندڙي مون اچي لايو.

پر اُها اميد قلندر جي ڌمال تي جڏهن رقص ۾ هوندي آهي ته پاڻ ڪان اهڙيءَ ريت بي نياز هوندي آهي، جو پنهون پاڻ ان لاءِ پريشان بيٺل هوندو آهي. تنهنڪري لطيف سائين چيو هو:

اديون! ور اڱهاڙ، وهانءُ جنهن وساريو،
جيڏيون! ڇڏي جاڙ، سپ ننگيون ٿي نڪرو.

هاڻي تہ خير پراڻي عشق ۽ سادگيءَ وارو زمانو نہ رهيوآهي ۽ فيض جي لفظن ۾:

جنهين جُرم عشق پي ناز تها
وه گنهگار چلي گئي

هي سائنسي زمانو آهي جنهن ۾ ماڻهوءَ جي عمل جو محرڪ فطري تخليقي سرگرمي ۽ ڪارج تهذيب ۽ تمدن جو معروضي حسن ڄاتو وڃي ٿو. اڄ عشق ۽ سادگيءَ وارو اُهو پراڻو زمانو نہ آهي، پر دنيا تہ بهرحال اميد تي ئي قائم آهي. تنهنڪري زندگيءَ جي اڱڻ تي هي شاديون ۽ شادمانا بہ هوندا تہ نراسائيءَ جا ننگا ناچ، بي خودي ۽بي باڪيءَ جا آزادي اعلان بہ پڙڪندا رهندا.

قلندر جي ميلي جي ٻُڪي

21 رجب جي رات، قلندر جي ميلي جي ٻڪي چوٽنيءَ واري اوچي عدالتي ايوان تي پوندي آهي. هيءَ خالص فقرائي رسم هوندي آهي، جنهن ۾ سيوهڻ جي چوڏهن ئي ڪافين ڪان سواءِ پري اوري جا سپ فقير اچي حاضر ٿيندا آهن. ان رات چوٽنيءَ تي لال جهنڊو چاڙهيو ويندو آهي، سڄي رات صوفياڻو راڳ ٿيندو آهي ۽ اتي قائم مچ تي پڪل روٽ ورهائبو آهي.

قلندر ۾ رجبيءَ واري رات

ٻڪيءَ کان پوءِ قلندر تي 27 رجبي لڳندي آهي، جنهن ۾ هزارن جي تعداد ۾ عام خلق هڪ رات لاءِ اچي گڏ ٿيندي آهي. انهيءَ رات هڪ وڳي ڪان پوءِ درگاهہ جا دروازا قائم ڪري، سجاده نشين سيد مزار تان لهڻ وس جوڳيون چادرون لاهي، ان ڪي نئين سر سجائيندا آهن. دروازا ڪلندا آهن تہ ماڻهو پنهنجي اميدن جون چادرون آڻي وجهندا آهن ۽ وري ورڪا شروع ٿي ويندي آهي.

سيوهڻ ۾ رجبيءَ جي خلق ڪٽڻ لاءِ سڄيءَ سنڌ مان پلن گهوڙن وارا ٽانگا اچي پهچندا آهن، جيڪي پوءِ ميلي تائين پيا خلق ڪٽيندا آهن. چو تہ ٻڪيءَ کان وٺي لاڳيتو هوريان ڏاڍيان هن ميلي/شاديءَ جي ڄڄ پئي سيوهڻ ۾ پهچندي آهي ۽ رستن تي پلن گهوڙن جي ٽاپ، ٽاپ ۽

هڪلينڊڙن جي هيءَ، هي جو هُل لڳو پيو هوندو آهي. پر اڄڪلهہ موٽر سائيڪل رڪشائن جي گهڻائيءَ سبب، گهوڙي ٽانگي وارا گهٽجي، هاڻي بنہ بند ٿي ويا آهن.

پندرهين شعبان واري عيد جي رات قلندر جي ميندي

رجبيءَ کان پوءِ پندرهين شعبان واري عيد تي سيوهڻ ۾ خلق گهٽي اچي لهي ٿي. هن رات تي بوبڪن وارا ڳهيرائي سيد قلندر جي ميندي ڪندا آهن، جنهن جو اهتمام جمن جتيءَ جي ڪافيءَ جو فقراءُ ڪندو آهي. ميندي اميد جو اُهڃاڻ آهي، جنهن جو رنگ ڳاڙهو آهي. ميندي اسان گهوٽ ڪي لائيندا آهيون ۽ ڪنوار ڪي ڳاڙها ڪپڙا پارائيندا آهيون. اسان وٽ خوشيءَ ۽ غميءَ جي رسمن جو رنگ لال ئي آهي. گلاب جو گل آهي، اجرڪ آهي ٻنهي موقعن ۾ ڪم آڻيون ٿا.

جمن جتيءَ جو اڌ ڊٺل حالت ۾ پيل مقبرو

سيوهڻ شهر جي اپرندي ۾ درياءُ وارو بند وڃي هلبو تہ سيوهڻ شهر نہ پر دريائي ڪچي جو ڪو قديم ڳوٺ لڳي ٿو. انهيءَ بند سان جمن جتيءَ جو اڌ لڙهيل مقبرو آهي، جنهن لاءِ درياءَ ۽ اولياءَ جي ضد ۽ زور آزمائيءَ جي هڪ ڪهاوت مشهور آهي، جنهن موجب: جمن جتيءَ جي مقبري جو اڌ دريا جي بادشاهہ خضر ڊاٺو آهي، باقي اڌ جمن جتي ڊاهڻ نٿو ڏئيس. درياءُ ڪيترائي ڀيرا پائي آيو آهي پر چڪڻ تي رڙي، رڙي واپس ويو آهي. چون ٿا تہ جنهن ڏينهن جمن جتيءَ جي مقبري جو باقي اڌ بہ خضر لوڙهيو تہ اهو ڏينهن ئي قيامت جو هوندو.

خصر خدا جو استعارو آهي. خدا طالب ڪي جسم فانيءَ ۾ ماري ان جي وجود جو چڻ اڌ مقبرو ڊاهي ٿو، پر طالب جي اميد ان جي وجود جو باقي اڌ آهي، جنهن سان هن خدا جي محبت ڪي چئلينج ۽ چيس ڪيو آهي، تنهن جو فيصلو انصاف واري ڏينهن تي آهي.

قلندر شهباز جي ميلي جون ٿي ڏمالون

پندرهين شعبان واري عيد کان پوءِ 18، 19 ۽ 20 شعبان تي قلندر جو ميلو لڳي ٿو. ميلي ۾ سڄي ملڪ منجهان لکين ماڻهو اچن ٿا، خاص طور پنجاب ۽ ملتان جا ماڻهو، وڏي حب ۽ جزبي سان اڳواٽ ئي پهچن ٿا. سڄي شهر جا روڊ رستا، گهٽيون ۽ بازارون بحر ٻٽجي وڃن ٿيون، جن ۾ ماڻهن جي سمنڊ جون ڇوليون پيون لهرائيبيون آهن. نعرا نغارا، رڙيون ۽ پوڪارون- قلندر مست-مست لال، لڳي پئي هوندي آهي.

ارڙهين شعبان تي صبح جو پهرين ڌمال سان ميلو شروع ٿيندو آهي. ميلي جي ڌمال ۾ چوڏهن ئي ڪافين جو فقراءُ لهي نچندو آهي. ميلي جا ٽيئي ڏينهن صبح جو ميلي جي ڌمال ٿيندي آهي ۽ شام جو روز لال جي مينڌي نڪرندي آهي. پهرئين ڏينهن 18 شعبان تي، سيد گل محمد شاهه جي گهران مينڌي نڪرندي آهي. ٻئي ڏينهن تي، ميراڻي هندن طرفان ۽ ٽئين ڏينهن تي، قانون گوهندن طرفان ڪڏ واري پاڙي مان مينڌي نڪرندي آهي. مينڌي ڪڍڻ کان اڳ ٻائٽيون لال جي مينڌيءَ جا ٻيچ ڳائين ٿيون، شام جو پنجين وڳي مينڌي سازن ۽ سرن سان ڪڇي ٿي، خاندان جو هڪ خاص ماڻهو مينڌي جو ٿالهه مٿي تي کڻندو آهي، جنهن مٿان ڪي ماڻهو ريشمي ڇٽي جهلي هلندا آهن. مينڌيءَ جي پويان ماڻهن جو وڏو قافلو هوندو آهي. فقير ۽ ڳائٽيون مينڌيءَ سان گڏ ڳائيندا هلندا آهن. سج لهڻ وقت جڏهن مينڌي درگاهه جي در اڳيان پهچندي آهي ته ڳائڻ واريون عورتون اُتي روئي بيهي رهنديون آهن. مينڌي ڪڍڻ وارا مرد ايوان ۾ بيٺل ماڻهن جي وڏي سمنڊ منجهه سير ڪري ڪاهجي پوندا آهن ۽ درگاهه جي اندر پهچي مينڌيءَ جا پيالا ڏکڻ طرف مزار جي پيرانديءَ ۾ فرش تي جڏهن هارين ٿا ته عجيب منظر ٿي وڃي ٿو. رڙيون، ريهون ۽ پُڪارون پئجي وڃن ٿيون، جوشيلا ماڻهو ٽپا ڏئي مزار اندر ڪاهجي پون ٿا ۽ مزار مٿان پيل پڙن کي پٽي پري ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا، ڪي وري مزار جي ڪٽهڙيءَ جي پاين تي مٿي چڙهي وڃي چادرن کي چنن ٿا، نيٺ مجبور ٿي انهن عاشقن کي لنيون هٽي لاٿو وڃي ٿو. ڪجهه همراه لنيون ڪٽي تربت واري ڪٽهڙي جي اندران بيهي رهن ٿا ته پيڙيندڙ رش ۾ زبردست ماتم شروع ٿي وڃي ٿو، جيڪو مغرب جي اذان تي بند ٿئي ٿو. تنهن کان پوءِ ٻاهر پراڻي علم جي هيٺان وڏو ماتم ٿئي ٿو. ميلي جا ٽئي ڏينهن اِهو معمول رهي ٿو. مينڌيءَ تي اهڙو ماتم ڏسي جيءُ جهري پوي ٿو، ان کان وڏو وجود جو احتجاج ٻيو ڇا ٿي سگهي ٿو؟!

شهر کان سواءِ لال باغ ۾ ٻه ميلي جون وڏيون بزارون سجن ٿيون. هوئن عام ذهنن ۾ اتي جي ويراني حياتيءَ جي باغ جو ڄڻ استعارو لڳندي آهي. لال باغ ۾ شاميانن جون خوبصورت ڪافيون جوڙي پنجاب ۽ ملتان وارا مسافر وڏي شان ۽ مان سان رهن ٿا. ڪافين جي ٻاهران لال جا ٻڪرا ٻڌا بيٺا هوندا آهن، جن مان هڪڙا کهيو پيا ڪائيندا آهن ته ٻيا ٻڪرا ڳچين ۾ ڳاڙها ڳانا پايو ڪسڻ لاءِ ڪر پيا ڪٽندا آهن. ماحول مان ائين پيو لڳندو آهي ته ڄڻ ڪو ماڻهو هتي حج ڪرڻ آيا هجن.

عقيدتمند لال باغ مان چوويهه ڪلاڪ چار ئي ڏينهن دهلن ۽ ڌمالن سان چادرون کڻي ٻن ميلن جو پنڌ ناچ نچندي مزار تي پهچن ٿا. اميد ۽ عقيدت جا هي رنگ پسي، انسان تي پيار ۽ قياس اچي ٿو. چادر جي رسمي عقيدت جي پويان اهو جذبو ڪارفرما نظر اچي ٿو، جنهن اڳيان انسان دنيا ۾ جسماني ۽ روحاني طور اگهاڙو پيدا ٿئي ٿو، جسماني اوگهڙ ته ڪپڙو پهري ڍڪجي ٿي پر روحاني اوگهڙ ڍڪئي نٿي ڍڪجي. تڏهن لطيف سائينءَ دعا گهري هئي ته:

ستر ڪج ستار، آءٌ اگهاڙي آهيان.

هيءَ ستر ۽ اُميد جي اُها چادر آهي جا اڻ ڄاتي ۾ اوهري انسان پنهنجي روح مٿان رکي ٿو، جا موت مهل ميت مٿان وڌي وڃي ٿي ۽ قبر کي پڙ ڪري پارائي وڃي ٿي.

اسان ٿتان آئيون، جتي ڪنهبو ناهه،
جي وڃون تنهن ونهاءُ مٿئون لوئي نه لاهيون.

لال باغ جي ڪاري مٽيءَ وارن چشمن ۾ ماڻهن جي وهنجڻ ۽ ٽٻيون ڏيڻ جي لقائن ۾ عقيدت جا عيب اگهاڙا ڏسجن ٿا. لال باغ ڏانهن ويندي ۽ ايندي روڊ جي ٻنهي پاسي ٽانگن جي چوويهه ڪلاڪ قطار در قطار ڇڄ ڊوآئيءَ جي ڊوڙ ڏسي، ويساهه پوي ٿو ته هيءَ ڪنهن غيب جي راجا جي شادي آهي. جنهن راجا لاءِ هر سال لکين ڄاڃي زندگيءَ جي ڪنوار وٺي هتي پهچن ٿا ۽ غيب جي گهوٽ سان ان جا پاند ٻڌي—پاڻ روئي، نچي ۽ ڳائي واپس ورن ٿا. ٻارهن مهينا پاڻ کان زندگيءَ جي جدائيءَ ۾ سرگردان رهي، هو موٽي اچي ڌمال تي رقص ڪن ٿا. بي خوديءَ ۾ هڪ قدم اڳتي- هڪ قدم پوئتي ڪندي، اکيون آسمان ڏانهن کڻي پوءِ پيرن ڏي ڪندي، ڪنڌ هاڪار ۾ ته ناڪار ۾ ڪندي، ٻئي هٿ اُنهن جا مسلسل آسمان ڏانهن، تن جي اشهد آڱرين ۾ ميار سان گڏ- ٻئي ثابتيون هجن ٿيون.

ميلي جا ٽئي ڏينهن صبح کان رات تائين ۽ رات کان صبح تائين قلندر جي روزي جي چؤطرف زبردست ماتم ٿئي ٿو، ۽ ٽئي ڏينهن قلندر جي روزي جي ايوان اندر صبح شام زبردست ڌمال ٿئي ٿي. اهڙيءَ طرح ميلي جا ٽي ڏينهن ڌمال ۽ ماتم ڪري، پير ۽ اکيون سڄائي، پنيون ۽ ڇاتيون ڇلهي، غيب جي ڪاڄ جا هي ڄاڃي واپس ورن ٿا.....!

غزل

ڎ غڀف، ڈۏبنج ێڎ بناغج ڎڎۏڷ ڷاڎ لێڎ ڤڜڵ،
فنڌ بڎكاڤ لي فڵضل، فێي بڎ كاڎ لێڎ ڤڜڵ.

ڀڎل بڎڷاڵ ڎڎ غڀڤڀ، بيا إي صاڎبنا! ێل بيڼ،
ڷلي جڎبنل ڎ ڎبنۏاپي، بنڎ باڎاڎ لێڎ ڤڜڵ.

بيا إي لضڎب، بناڤي! بنڵاغ، ڀۏڤ ڎا ڎڎڎێ،
ڤۏ ڷڵ اڎ ڀاڎي ۏڜڵڀ ڤڷڷڎڎ ۏاڎ لێڎڤڜڵ.

ڷڎا ڵكڵۏڤ لێڤۏێڎ: فڎا! غڵڎاڵ غو ڵي ڎڤڜي؟
بڎڵ ڎاڎێل أبنڎاڎي، اڎاڵ أبنڎاڎ لێڎڤڜڵ.

كڵاێڤ فڎ ڤڷڎ بڎ ڷڵ ڷڷالج ڎێڵ بنبب ێڎ ڎڵ،
لفڎ ڷاڎل بڎ اێڵ ێۏڤێڤۏ صێڀ، ێاڎ لێڎڤڜڵ.

اڤڎ ڀۏڀي ڀۏي ێاڎل! ٹُرا اێڵ كڎڤۏ اي پوڀڵ،
غو كۏڀ ڎڷاڎ بڎ ببنجل! بو أێڵ ڎێڎاڎ لێڎڤڜڵ.

ڷڷڵ "غشڵاڵ ڷڎۏڷڎي" ڤۏ ێاڎ كۏاضێ ڷڷڀۏڎڵ،
ڷڷالج ڵي ڤڷڎ كڵڤڎ، ڤۏ ڷڵ بڎڎاڎ لێڎڤڜڵ.

حوالا:

1. ميمڻ، عبدالمجيد سنڌي، ڊاڪٽر، ”سوانح حضرت قلندر لعل شهباز رحہ“، ڪنڊيارو: روشني پبليڪيشن، ڇاپو پهريون، 2007ع صہ 20.
2. بلوچ، نبي بخش، ڊاڪٽر، ”جامع سنڌي لغات“، ڄامشورو: سنڌي ادبي بورڊ، جلد چوٿون، ڇاپو پهريون، 1985ع صہ 1781.
3. قاسمي، غلام مصطفيٰ، ”دمادم مست قلندر“ ڄامشورو: شهباز ميلا ڪميٽي، ڇاپو پهريون، 2008ع صہ77.
4. قاسمي، غلام مصطفيٰ، ”لعل شهباز سوونيئر“، سيوهڻ: ميلا ڪميٽي.
5. سيد، درشهوار، ڊاڪٽر، ”دمادم مست قلندر“، ڄامشورو: شهباز ميلا ڪميٽي، ڇاپو پهريون، 2008ع صہ 71، 72.
6. قاسمي، غلام مصطفيٰ، ”لعل شهباز سوونيئر“ سيوهڻ: ميلا ڪميٽي.